Milan Klíma

Od střízlíka přes člověka k vorvaňovi

KAROLINUM

Od střízlíka přes člověka k vorvaňovi
Mozaika vzpomínek biologa, anatoma,
vysokoškolského učitele

Milan Klíma

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Adéla Petruželková
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018
© Milan Klíma, 2018
Illustrations © Milan Klíma
Photography © Věra Gaislerová (s. 146), Vladimír Hanák
(s. 39, 41, 44, 58, 59), Jitka Kočová (s. 392), Vít Lukeš (s. 23),
Milan Peňáz (s. 95, 135), Zdeněk Veselovský (s. 50),
Jan Zejda (s. 123, 148), Archiv autora

ISBN 978-80-246-3968-0
ISBN 978-80-246-4037-2 (online: pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Varování místo úvodu /7

1. Ohlédnutí /9
2. V duchu Alberta Einsteina /30
3. Jak se studovalo v minulém století /61
4. Z Prahy do Brna /70
5. Ornitologické intermezzo /89
6. Loutkou v rukou chlebodárce /132
7. Fascinován evoluční morfologií /149
8. Pražské jaro a brněnské červnové události /225
9. Via Carolina /242
10. Přes čtyřicet let na pitevně /287
11. Tři podivné, ale pravdivé příběhy /310
12. Moby Dick a jeho příbuzní /322
13. Doma už jenom hostem /381

Na závěr o třech vlasech děda Vševěda /412

Obrazová příloha
Jmenný rejstřík /417

Varování místo úvodu

Možná žijeme jen proto, že jsme se narodili.
Ivan Klíma: *Moje šílené století*

Stalo se dnes zvykem, snad přímo zlozvykem, že kde kdo píše své životní paměti. Leckteré z nich vycházejí dokonce tiskem anebo zaplňují stránky internetu. Možná je i někdo čte. Musí to být? Nemusí! Přesto však je docela zákonité, že na sklonku života člověk provádí jakési závěrečné účtování a pociťuje touhu podělit se o své životní zkušenosti s ostatními. Ať už jen proto, aby si nostalgicky zavzpomínal na veselé i smutné zážitky, jak je prožívala jeho generace, anebo proto, aby zanechal jakési memento generacím budoucím. Přestože jsem sám nikdy neměl něco podobného v úmyslu, stalo se, že jsem občas některé ze vzpomínek svěřil papíru, a dokonce i uveřejnil. Převážnou většinu z nich jsem ale psal jen tak pro sebe. Vzpomínky se staly živějšími a intenzivnějšími. Vznikla tak poněkud nesourodá mozaika, která nedbá na přesnou chronologii a orientuje se spíš tematicky, tak jak se vzpomínky asociativně vynořují z minulosti. Její kamínky bych mohl doplňovat snad donekonečna, nejspíš však zůstane torzem. A je mi skutečně a doopravdy jedno, jestli moji mozaiku někdy někdo zhlédne, protože jsem ji skládal především pro své vlastní potěšení. Pokud se však přece jen někdo do ní zahledí, pak bych rád upozornil na tři okolnosti, které by měl mít její divák-čtenář na paměti.

Zaprvé: Osobní vzpomínky nemohou být nikdy zcela objektivní. Jsou zkresleny a zatíženy subjektivním vztahem k lidem, věcem a událostem. Každý z nás vidí svět z jiné perspektivy a prožívá svou dobu jinak. A proto připouštím, že se mohu ve všem mýlit. Navíc je moje mozaika neúplná. Kamínky, které se mi nepodařilo do ní vložit a zůstaly ležet ladem, mi to doufám prominou.

Zadruhé: Ve smyslu okřídleného výroku přítele Slávka Peliká-na „každé sme ňáké“ bych rád zdůraznil, že všechny znevažující, zesměšňující a snad i zničující úsudky o jiných nejsou myšleny ve zlém. Dívám se na minulost smířlivým pohledem stáří. A nemám vůbec nic proti tomu, když si zase jiní budou utahovat ze mě, anebo ve mně budou vidět člověka pochybného charakteru. Vím, že nejsem anděl.

Zatřetí: Snad každý z nás prožívá několik paralelních životů, které se různě prolínají. Ta neúplná mozaika zobrazuje jen moji profesi biologa, anatoma a vysokoškolského učitele. Stranou zůstává můj život malíře, skauta, obdivovatele kultury a historie lidstva, stejně jako mé ryze soukromé osobní zážitky, rodina a můj citový život. Kdybych se měl zabývat i jimi, vzešly by z toho úplně jiné mozaiky.

Za to, že moje rukopisné vzpomínky přece jen vycházejí v knižní podobě, děkuji především několika svým vrstevníkům, kteří mě přesvědčili, že by stálo za to je uveřejnit. Největší zásluhu má přítel Vladimír Hanák, bez jehož vytrvalého snažení by k uskutečnění tohoto záměru nikdy nedošlo. Někteří kolegové mi pomohli doplnit texty fotografiemi z našich pradávných dob, bez nichž by moje vyprávění nebylo úplné. Jsou to kromě Vladimíra Hanáka Věra Gaislerová, Jitka Kočová, Vít Lukeš, Milan Peňáz, Zdeněk Veselovský a Jan Zejda. Také jim všem patří můj dík. (Fotografie a ilustrace, u nichž není uveden zdroj, pocházejí z mého vlastního archivu.) Zvláštním díkem jsem zavázán paní redaktorce Adéle Petruželkové, která s velkým porozuměním a obdivuhodnou kompetencí vytvořila z mých nesourodých textů teprve opravdovou knihu.

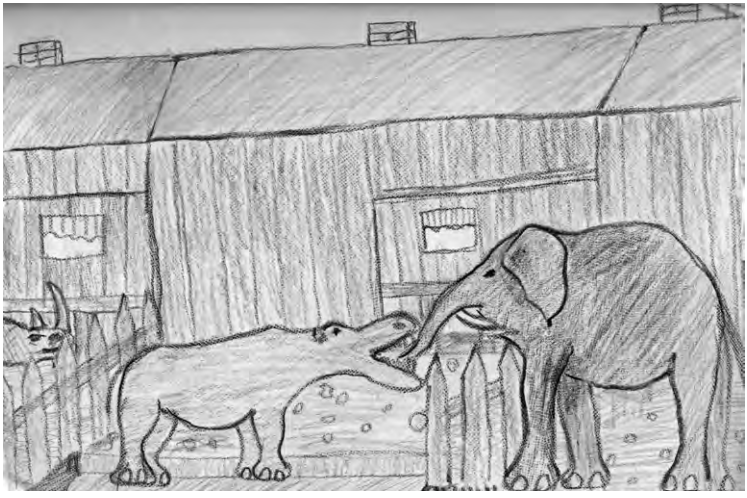
Frankfurt nad Mohanem, 2018

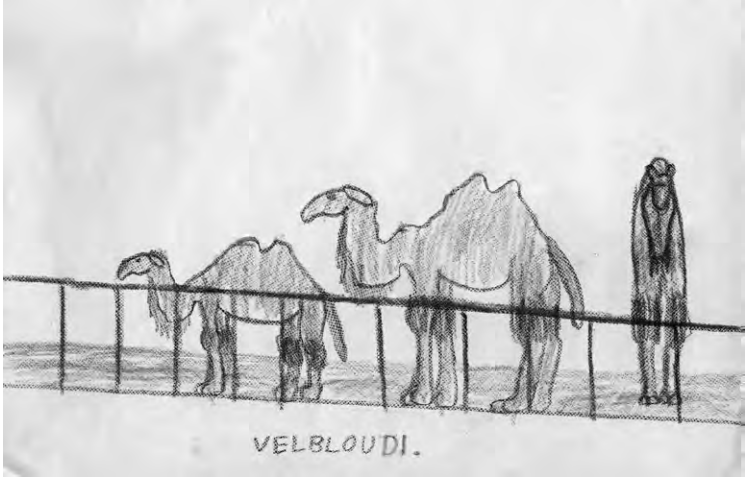
1. Ohlédnutí

Je zhola zbytečné se ptát, má-li život smysl, či ne.
Má takový smysl, jaký mu dáme.
L. A. Seneca

Celým životem mne provázely a dodnes provázejí dvě záliby – snad přímo vášně. Láska k přírodě a radost z malování. Když se rozpomínám na své první zážitky z dětství, vidím se, jak sedím na podlaze před knihovnou strýce Frantíka a prohlížím si obrázky zvířat v obrovském několikasvazkovém vydání Brehma. Byl to pro mne poklad, v němž jsem si často listoval. Nejvíc se mi líbil obrázek sibiřských tygrů na sněhu. Už tehdy, ve věku nějakých čtyř pěti let, mi učarovala nádherná elegance těch mohutných koček. Další obrázek, který mi dodnes živě zůstal v paměti, znázorňoval vorvaně. Ten obrázek mne přímo fascinoval. Vyhledával jsem jej vždy znova a znova a snad jsem i trochu pochyboval, zda zvíře s tak neforemnou hlavou doopravdy žije. Hloubal jsem nad tím, co asi v té hlavě má. Že se to jednou skutečně dozvím, a že navíc dokonce sám ve vorvaní hlavě objevím něco, na co ještě nikdo nepřišel, to jsem samozřejmě jako malé pachole netušil.

Mnoho zvířat jsem znal nejen z obrázků, ale i z přímého pozorování. Rodiče se mnou často chodili do pražské zoologické zahrady. Protáhlý řev lvů, znějící dobrodružnými dálkami, se za tichých večerů nesl z Troje až k nám. Stačilo seběhnout od nás z Hanspaulky dolů do Podbaby, nechat se převést pramicí přes Vltavu a dojít krásnou procházkou po tehdy ještě přírodním vltavském břehu až ke vchodu do ZOO. Znal jsem tam skoro všechna zvířata, některá z nich dokonce důvěrně i jejich jmény. Vydra Viky, lev César, hroch Petr. Snažil jsem se je zachytit na papír barevnými pastelkami. Čmáral jsem přímo v ZOO i potom zpaměti doma a zamanul jsem si, že z toho udělám knihu. Bylo to v posledním předškolním roce, bylo mi šest a ještě jsem neuměl pořádně psát. A tak vznikaly nejdřív obrázky. Bylo jich něco kolem stovky. V první třídě jsem pak k nim začal psát „texty“, jako

Dva obrázky ze zoologické zahrady v Praze, které jsem maloval, když mi bylo šest let.

například ŽELVA ŽYJE VAVRYCE ŽERE TRÁVU A DROBKY. Pak jsem podle jakéhosi cítěného zoologického systému zařadil plazy k plazům, šelmy k šelmám a kopytníky ke kopytníkům, očísloval jsem stránky, sestavil obsah a poslední stránku jsem opatřil tiráží „Milan Klíma dělal“. Knihu jsem vlastnoručně svá-

zal do desek z tvrdého papíru zdobených hlavou lva, na nichž se velkým písmem skvěl nápis ZOO KLÍMA 1939.

Toužil jsem po tom, chovat u nás na zahradě nějaká exotická zvířata. V Brazílii žil tehdy jeden vzdálený příbuzný naší rodiny, s nímž rodiče udržovali pravidelný písemný styk. Požádal jsem je, aby mu odeslali také můj dopis s prosbou, aby pro mne nějaká zvířata nachytal a poslal mi je. Chtěl jsem buď pásovce, anebo ještě raději mravenečníka. Nedočkal jsem se ani zvířat, ani odpovědi. Když jsem byl o něco větší, ukázali mi rodiče dopis, který samozřejmě nikdy neodeslali. Sloužil pak k obveselení celé rodiny, když z něj předčítali, jak malý Milánek radí onomu příbuznému, jak se má ke zvířatům plížit, překvapit je a chytit. Popis končil slovy ANEBO CHYŤTE JE, JAK MYSLÍTE. Tento výrok se stal okřídleným úslovím, které pak opakovali všichni v rodině při nejrůznějších vhodných i nevhodných příležitostech, když si z malého Milánka chtěli dělat legraci.

Doma jsem choval vždycky nějaká zvířata. Hned v předsíni za velkým prosluněným oknem jsem si zařídil terárium, v němž jsem střídavě choval čolky, kuňky, ještěrky, slepýše, užovky, hraboše, všechno zvířata, která jsem sám nachytal v přírodě a později je zase vypustil na svobodu. Výsadní postavení mezi nimi měl nádherný velký samec ještěrky zelené, jehož jsem po několikadenních, téměř dobrodružných pokusech „ulovil" na skalách Na Babě nad Vltavou a který pak směl volně pobíhat v našem bytě. I když nebyl zrovna přítulný, nechal se občas hřát na těle a krmit. Rád se vyhříval na slunci za oknem a v těch chvílích dostávalo jeho hrdlo a krk krásnou, sytě modrou barvu.

Z ptáků jsem choval nějaký čas pouze andulky. Dával jsem přednost pozorování ptáků ve volné přírodě a k tomu jsem měl v naší vilové čtvrti Na Hanspaulce příležitostí víc než dost. V četných zahradách a sadech se to hemžilo ptactvem všeho druhu. Hned za posledními vilami začínalo zalesněné Šárecké údolí, které se táhlo až k Vltavě, ke skalnímu ostrohu Na Babě. Ten kousek divočiny byl pro mladého pozorovatele přírody pravým eldorádem. V Šárce jsem také poprvé slyšel tlukot slavíků. Nedaleko nás v ulici Na Karlovce, za vysokou zdí ve staré opuštěné zahradě s mnoha vysokými stromy, byla tehdy jedna z pražských ornitologických pozoruhodností, velká hnízdní kolonie havranů. Znal jsem samozřejmě místa, kde se dala zeď zahrady přelézt. Bylo zajímavé pozorovat havrany zjara při stavbě hnízd, později

při krmení a vylétávání mláďat a ještě později v roce, když už se do zahrady vraceli jenom k přenocování.

Při svých toulkách po pražském okolí jsem jednou našel pod věží zříceniny hradu Okoř malé, téměř ještě holé mládě kavky, které zřejmě vypadlo z hnízda. Vzal jsem je domů a vypiplal až do vzletnosti. Pak jsem je chtěl pustit na svobodu, ale ten hloupý pták si svobody vůbec nevážil. Stále se vracel. A tak mne potom kavka provázela všude, kam jsem se hnul. Jistě si mne vtiskla do paměti jako svého vychovatele – něco jako imprinting ve smyslu Konrada Lorenze, o němž jsem ovšem tenkrát ještě nic nevěděl. Když jsem občas odjížděl do města a při nastupování do trolejbusu kavku odháněl z ramene, náramně se zlobila. Přesto však vytrvale seděla a čekala na vysokém stromě nedaleko zastávky až do mého příjezdu, a hned jak jsem vystoupil, poznala mne mezi desítkami lidí, snesla se mi na rameno a doprovázela mne domů. Cestou mi cosi skřípavě vyprávěla do ucha – nejspíš mi nadávala. Když jsme o letních prázdninách jako kluci sjížděli na pramici Lužnici a Vltavu, nezbylo než vzít kavku s sebou. Seděla pak pyšně na samé přídi pramice, pozorovala okolí a vzlétla jenom tehdy, když jsme projížděli propustmi jezu a vlny vysoko stříkaly. V noci sedávala na špičce mého stanu. Tam se zřejmě stala kořistí jednoho turisty, který mi ji ukradl. Stanoval jednou večer vedle nás, moc se o kavku zajímal a chtěl ji ode mne odkoupit, což jsem ovšem odmítl. Ráno byli turista, jeho stan i moje kavka pryč.

O nedělích jsme s rodiči pravidelně jezdili na výlety do pražského okolí, nejčastěji směrem na jih, k Sázavě a k Berounce, anebo na chatu strýčka Míly v lesích u Hraštic na Dobříšsku. V těch brdských lesích jsem často pozoroval viržinské jeleny. Vypravoval jsem se za nimi do osamělých lesních koutů i za soumraku anebo za měsíčních nocí. Kupodivu jsem se v nočním lese nebál. Fascinovalo mě houkání sov, neslyšný let netopýrů i tajuplná záře tehdy ještě hojných světlušek. Začal jsem také chytat a sbírat motýly. Pod kameny v potocích jsem pozoroval larvy jepic, pošvatek, chrostíků a vážek. V jarních tůních jsem pátral po lupenonožkách, které mi připomínaly dávno vymřelé členovce, jak jsem je znal ze zkamenělých forem trilobitů. Měl jsem docela slušnou sbírku zkamenělin, které jsem sbíral hlavně na Radotínsku, v proslulých vápencových vrstvách pražského Barrandienu. Také jsem si začal dělat herbář, ale toho jsem brzy nechal. Svět živočichů mi byl přece jen o hodně bližší než rostliny.

Ve třetí třídě obecné školy jsme si předčítali několik příhod ze Štorchovy knihy *Lovci mamutů*. Ta četba mě nesmírně zaujala. Knihu jsem si pak vypůjčil a s rozechvěním jsem prožíval všechna dobrodružství pravěkého chlapce Kopčema. Osudy pravěkých lidí a jejich tvrdý život v nehostinné krajině doby ledové mi dlouho nešly z mysli. V té době jsem také zhlédl krátký film o nálezech pravěkého člověka na jižní Moravě. I když jsem v tom věku ještě mnohé souvislosti vůbec nechápal, fascinoval mě výzkum antropologů natolik, že jsem po zhlédnutí filmu nakreslil jakousi zkřivenou hrbatou kostru a opatřil ji poněkud nelogickým textem „moje domněnka o kostře pračlověka". Že by to už tenkrát byla jakási mlhavá předtucha, že se předmětem mého výzkumu stane jednou i člověk?

Dosavadní poklidné líčení mých nejčasnějších vzpomínek vzbuzuje možná představu, že jsem dětská a chlapecká léta prožíval v bezstarostném klidu. Že se můj vztah k přírodě mohl pozvolna rozvíjet v jakési ničím nerušené idyle. Doba však nebyla vůbec idylická. Naopak. Byla to doba války a doba vlády krutých totalitních režimů. To, že jsem ji přečkal bez úhony, není mojí zásluhou. Je to jen náhoda.

Bylo mi šest let, když jsme museli přenechat školní budovu vojákům československé armády, kteří se po mobilizaci v roce 1938 chystali bránit republiku proti nacistickému Německu. K žádné obraně však nedošlo. Díky politickému rozhodnutí nás rok na to obsadili Němci bez boje. Dodnes vidím zvednuté pěsti a slzy v očích českých občanů, když německé vojsko vpadlo do Prahy. Čechy a Morava se staly protektorátem Německé říše. Nastala doba krutovlády, která byla tak zjevná, že nemohla uniknout ani dětské pozornosti. Mnozí občané, sousedé, známí byli uvězněni nebo odvlečeni do koncentračních táborů. Na ulicích byly denně vylepovány plakáty se jmény popravených. Zvlášť zuřivé běsnění nastalo v roce 1942 po atentátu na říšského protektora Heydricha. Celé obce byly vyvražděny a srovnány se zemí.

České země byly sice obsazeny nacisty, ale válka sama v podobě zničujících střetů vojsk se jim naštěstí téměř vyhnula. Přehnala se přes ně bez velkých škod až v posledních válečných týdnech, když už byla německá armáda na ústupu. Válečné události se nás předtím dotýkaly hlavně ve formě leteckých útoků. Jako zvědaví kluci jsme většinou při leteckém poplachu neutíkali do krytu, ale na střechy domů, odkud jsme přihlíželi leteckým

soubojům nad našimi hlavami v přesvědčení, že naši „spojenci“ Angličani a Američani nebudou přece Čechy bombardovat. Že přes nás jenom přeletují, aby někde jinde shodili svůj smrtonosný náklad. Teprve potom, co na Prahu spadly první bomby, jsme se začali při náletech schovávat do sklepních krytů. Jenom nám nebylo jasné, proč se bomby vyhnuly všem válečně důležitým cílům jako nádražím, mostům, kasárnám nebo továrnám a místo toho zpustošily jen některé obytné pražské čtvrti. Plně zasáhly také vivarium v Grébovce, oblíbenou miniaturní zoologickou zahradu, a totálně je zničily, takže už nikdy nebylo obnoveno.

V leteckých soubojích jsme viděli padat desítky hořících letadel. O tom, jakým peklem bylo bombardování měst pro civilní obyvatelstvo, jsme si mohli udělat aspoň přibližnou představu, když jsme druhý den po pověstném náletu na Drážďany v únoru

MK, 1942

1945 pozorovali z našeho hanspaulského vršku na obzoru daleko za Řípem mohutný sloup kouře hořícího města, vzdáleného od nás nějakých 120 kilometrů! Na ten pohled nikdy nezapomenu. Později jsem se v Německu setkal s kolegou, který spolu se svou maminkou tento nálet jako zázrakem přežil. Líčil mi, jak se zachránili z hořících trosek domu, lapali po vzduchu a celí ožehlí utíkali jakoby ohnivou pecí do bezpečí. Poněkud smířlivě, i když zároveň absurdně působí skutečnost, že padesát let po válce se Angličani, kteří Drážďany bombardovali, podíleli na výstavbě města a obnově světoznámého drážďanského kostela a Němci na oplátku napravovali škody, které způsobili bombardováním města a katedrály v anglickém Coventry. Bláznivý svět!

Památce Petra Metze

Válka je krutá. Je nesmyslná. Je plná paradoxů. Dodnes mi zní v uších zběsile fanatický hlas Adolfa Hitlera, který svými projevy v rádiu nahánět strach milionům lidí. Ale v rádiu bylo možné slyšet i hlas Londýna. Zahraniční vysílání, které se ohlašovalo znělkou z Beethovenovy Páté a vlévalo ustrašeným myslím naději. Naději na konec války. Vysílání, které objektivně informovalo o válečném dění a odhalovalo lživou německou propagandu, podle níž Německo stále vítězilo na všech frontách, i když jeho armády byly už dávno na ústupu. Takové vysílání jsme ovšem nesměli poslouchat. Na každém rozhlasovém přijímači musela být proto viditelně připevněna výstraha „Pamatuj, že poslech zahraničního vysílání se trestá vězením nebo i smrtí!“ Petr Metz a jeho žena Greta na výstrahu nedbali. Spolu s mými rodiči naslouchali potají povzbuzujícímu hlasu z Anglie a nechali si jeho slova překládat do němčiny.

Kdo byl Petr Metz? Byl to německý úředník z Düsseldorfu, který byl nacisty odkomandován do Prahy, aby zastával jakousi významnou funkci v jednom výrobním podniku. Němci totiž svěřovali důležitější místa v obsazeném protektorátu Čechy a Morava svým lidem ze strachu, že Češi na vedoucích pozicích by mohli Německé říši škodit. Naopak do Říše byly odkomandovány na méně odpovědné práce tisíce Čechů. Říkalo se tomu totální nasazení. Sloužilo především tomu, aby byla zajištěna výroba válečně důležitých produktů a aby nedošlo k nějakým potížím v zásobování. Strýc Frantík a teta Olga, mladí bezdětní manželé, byli totálně nasazeni v Berlíně. Jejich zařízený byt ve stejném domě, kde jsme bydleli i my, byl na ta léta přidělen rovněž bezdětným manželům Metzovým. Těm to bylo

trapné a moc se omlouvali za způsobené nepříjemnosti. Metzovi byli velmi slušní lidé, a jakmile trochu blíž poznali mé rodiče, nijak se netajili tím, že jsou proti Hitlerovi a nacismu.

Pro mne byl Petr Metz starším přítelem, i když byl ve věku mého otce a dělilo nás od sebe nějakých třicet let. Moc jsme toho spolu nenamluvili. Občas jsme společně naslouchali hudbě Beethovena a Wagnera z gramofonových desek, které si přivezl z domova. Taky mne naučil zacházet se svým fotoaparátem a se zájmem sledoval mé pokusy o snímky pražských kostelů a jiných architektonických památek. Měl mluvícího papouška andulku, která mi později důvěrně sedávala na rameni stejně jako jemu. Smál jsem se, když se pokoušel naučit ji říkat taky některá česká slova s náramně komickým německým přízvukem.

Společně s mými rodiči poslouchali Metzovi často zmíněné české vysílaní z Londýna. Vzpomínám si, jak se radovali ze zdařené invaze Spojenců na západní frontě a s jakým zaujetím sledovali každý úspěch Stalinovy Rudé armády, která nezadržitelně postupovala z východu. V paměti mi utkvěl výrok, kterým Metzovi komentovali Stalinovy úspěchy slibující brzký konec války: „Den Stalin muß man in Gold einfassen." I když jsem jinak docela dobře rozuměl většině rozhovorů, které rodiče s Metzovými vedli, ten poněkud neobvyklý výraz mi museli přeložit. „Stalina je třeba zasadit do zlata jako drahokam", tak nějak by se to asi řeklo v češtině. Myslím, že kdyby byli Metzovi tušili, co je čeká právě od toužebně očekávané Rudé armády, asi by se byli na konec války netěšili.

Doba války a šestiletá okupace Českých zemí spěly nezadržitelně ke konci. V květnu 1945 bylo nacistické Německo v posledním tažení. Když 5. května osvobodila postupující americká armáda Beroun, pouhých 20 kilometrů západně od Prahy, vypuklo v Praze povstání proti německým okupantům, takzvaná Květnová revoluce. Všichni totiž předpokládali, že Američani půjdou prostě dál a že je to jen otázka několika málo hodin, kdy bude osvobozena i Praha. Že to potrvá plných pět dní, nikdo netušil. Američani totiž nesměli překročit určitou linii, protože bylo dohodnuté, že Prahu musí osvobodit Rudá armáda, a ta se k nám dostala s pětidenním zpožděním až 9. května z Berlína. Mezitím vyústila poněkud předčasná revoluce v kruté boje, v nichž zcela zbytečně padlo mnoho lidí. Zbytky německého vojska a smutně proslulé jednotky SS útočily na Prahu, aby si probojovaly volný průchod na západ. Bombardovalo se a střílelo, stavěly se protitankové zátarasy a barikády. Jako třináctiletý kluk

jsem ve funkci zpravodajské spojky objížděl na kole jednotlivé barikády a zajišťoval komunikaci mezi příslušnými velitelstvími – byl jsem za to později vyznamenán jedním generálem. Našim hanspaulským barikádám se naštěstí boje vyhnuly. Mně osobně se vyhnula i zbloudilá kulka, která se zavrtala do domovní zdi pár centimetrů vedle okna pokoje, v němž jsem právě seděl.

Horliví čeští vlastenci v revolučním vedení nařídili provést čistku mezi civilním obyvatelstvem. Jejich ozbrojení příslušníci s rudými páskami na rukávech s písmeny RG – revoluční garda – chodili dům od domu, zatýkali a odváděli všechny obyvatele německé národnosti. Bylo to 8. května, poslední den předtím, než přišli Rusové. Většina zatčených byli prostě sousedé, kteří s námi žili po mnoho let jako příslušníci naší Československé republiky. Mnohé z nich jsme dobře znali, někteří z nich byli dokonce dřív spolu s námi členy českého Sokola, dokud nebyl nacisty zakázán. Také naši přátelé Metzovi byli zatčeni, navzdory tomu, že se moji rodiče za ně zaručovali. Byl jsem u toho, když je odváděli. Oddělili ženy od mužů a já jsem pak zpovzdálí sledoval hlouček mužů, které zavedli na noc do protileteckého krytu v malém parčíku na konci naší Fetrovské ulice. Byla to klikatá podzemní roura z betonových skruží, vlhká a studená, kterou jsme jako kluci občas prolézali, ale která nikdy nebyla použita jako kryt. Vrátil jsem se domů pro deku a trochu jídla a uprosil jsem hlídající gardisty, abych to směl dát Petrovi. Jako zpravodajské spojce mi to dovolili.

Druhý den ráno jsem viděl Petra naposledy. Šel ve skupině asi třiceti nešťastníků, které právě vyvedli z krytu. Pozdravili jsme se na dálku a trochu rozpačitě jsme se na sebe usmáli. Gardisti vedli tu skupinu zajatců na Bořislavku. Proč právě tam, zůstává záhadou. Na tom rozšířeném prostranství na kraji Prahy to ten den, 9. května 1945, doslova vřelo. Zástupy Pražanů vítaly Rudou armádu. Když jsem tam v pozdních dopoledních hodinách přišel, hemžilo se to tam divoce vyhlížejícími ruskými vojáky, kteří pobíhali sem tam, někteří tančili, jiní zpívali, jiní jen tak pokřikovali a mnozí z nich střídali ze samopalu celé salvy do vzduchu. Na poli podél Velvarské ulice přistálo několik staromódních vojenských dvouplošníků, zřejmě průzkumných letadel. Ruští vojáci tam právě stavěli stany a polní kuchyni.

Středem Kladenské se za ohlušujícího řevu motorů a rachotu ocelových pásů valil do Prahy nekonečný proud ruských tanků, jejichž ušpiněné a umaštěné posádky podivně kontrastovaly s čistými

barvami květů šeříku, jimiž je vděční Pražané zasypávali. A v tom všem zmatku hnali gardisti okrajem Kladenské ojedinělé hloučky německých civilistů, kterým naši lidé nadávali, plivali na ně, rvali je za vlasy, bili je a kopali do nich. S údivem jsem pozoroval, že to byly především ženy, které se draly do popředí, hystericky ječely a vyznamenávaly se zvlášť bezohlednou surovostí. Bylo mi nanic. V té všeobecné vřavě mnozí ani nepostřehli, že při okraji Kladenské směrem k polím leží asi třicet mrtvých těl, skosených ruskými samopaly. Gardisti mne přímo k nim nepustili. Směl jsem se na ně podívat jenom zpovzdálí. Byla to nešťastná skupina našich hanspaulských Němců. A mezi nimi Petr Metz.

V malém parčíku na konci Fetrovské ulice, v místě, kde před sedmdesáti lety býval protiletecký kryt, stojí dnes pomník věnovaný slávě a památce Rudé armády. Osobně v tom vidím cynický výsměch. V mém duchu tam stojí mohyla jako vzpomínka na nevinně zavražděné spoluobčany z Hanspaulky a mého staršího přítele Petra Metze.

Několik dní po válce se u nás objevili moji dva prostějovští židovští bratránci, kteří byli propuštěni z koncentračního tábora v Terezíně. Přežili válku jedině díky tomu, že pocházeli z takzvaného smíšeného manželství, v němž pouze jejich otec byl Žid, zatímco matka, sestra mé maminky, byla „árijka“ čili nežidovského původu. Proto je nacisti poslali do koncentráku teprve s posledními transporty ke konci války a nestačili je už likvidovat. Celé čistě židovské příbuzenstvo strýce, které jsem také zčásti znal, bylo vyvražděno, protože je odvlekli do vyhlazovacích koncentráků hned, jak začali se systematickým vyhlazováním Židů. Očekával jsem, že bratránci budou věznění nějak poznamenáni, že budou smutní, zatrpklí nebo plni nenávisti, ale až na to, že byli trochu pohublí, chovali se jako vždycky. Byli bujní a rozverní a vykládali mi spoustu koncentráčnických židovských vtipů, které vůbec nebyly k smíchu, ale při nichž se oba nepříčetně smáli a plácali se do stehen. Tak například Abi a Icik museli plavat o závod v kyselině sírové. Kdo vyhrál? Vyhrál Icik, protože se mu podařilo udělat dvě tempa, než se rozpustil. Nechápal jsem, co je na podobném šibeničním humoru vtipné, i když jsem dobře věděl, že si Židé často dělají kruté vtipy sami ze sebe a že jim to zřejmě ulehčuje přežití v tradičně nepřátelském světě. Pro mne bylo chování mých bratránků jen dalším svědectvím o absurdnosti války.

O něco později se u nás zastavil náš vzdálený příbuzný, strýček Fanouš z Čáslavi. Vracel se domů z totálního nasazení z pobřeží severního Norska, kam se dostal za podivných okolností a kde musel vykonávat nějaké technické práce pro německou armádu. Nevyprávěl nic o hrůzách války. Snad ani žádné nezažil. Nevím. Zato bylo jeho vyprávění plné radostných zážitků ornitologa. Vidím před sebou jeho poněkud zasněný pohled, když vzpomínal na tisícová hejna racků, na alky a papuchalky a jejich hnízdní kolonie na nepřístupných skalních útesech a když se skoro posvátnou úctou vykládal o pozorování terejů, kteří jako štíhlé bílé kříže dovedou nehnutě plachtit pod modrou oblohou, aby se pak střemhlav vrhali do moře při lovu ryb. Fanouš byl výborný vypravěč. Naslouchal jsem mu se zatajeným dechem. Dovedl také výborně imitovat ptačí hlasy. Byl náruživým myslivcem a dokonale znal veškerou zvířenu nížinných lesů na Čáslavsku. Rozmlouvali jsme však spolu především o ornitologii. Jeho návštěva u nás, i když byla jen krátká, měla pro můj další vývoj rozhodující význam. Až dosud převládalo v mých zálibách malování a ve své chlapecké fantazii jsem byl pevně přesvědčen o tom, že se jednou stanu akademickým malířem. Setkání se strýčkem Fanoušem ve mně posílilo touhu věnovat se skutečně do hloubky také zoologii, a zvlášť ornitologii. Začala mě lákat představa, že by se snad i přírodní vědy, jako má druhá velká záliba, mohly jednou stát mým celoživotním povoláním.

Pod dojmem rozmluv se strýčkem Fanoušem jsem se věnoval ještě víc než dosud ornitologickým pozorováním a začal jsem se poohlížet po odborné literatuře. Té bylo tenkrát pramálo. Když vidím v dnešních knihkupectvích tu obrovskou záplavu knih o ptácích, nepřeberný výběr publikací všeho druhu od populárních spisů přes určovací klíče, atlasy, nádherné obrazové publikace s perfektními obrázky a barevnými fotografiemi až k nahrávkám ptačích hlasů a DVD-kazetám z celého světa, všechno v dokonalém technickém provedení, ani se mi nechce věřit, že začínající český ornitolog mé generace musel vystačit s nějakými pěti šesti knížkami skromného obsahu s nedostatečným obrazovým doprovodem a navíc nevalné tiskařské kvality včetně mizerného papíru. Podařilo se mi tenkrát sehnat *Atlas ptactva středoevropského* od Jiřího Jandy, dotisk jakéhosi prastarého vydání, které mi už tenkrát připadalo poněkud zastaralé. O něco novější byla

určovací příručka od Josefa Jirsíka *Jak poznám naše ptáky v přírodě*, k níž pak později přibyly ještě dva další, o něco obšírnější Jirsíkovy spisy *Naši dravci* a *Naše sovy*. Od lesaře Mikuly vyšel útlý spisek *Naši havranovití*. To bylo celé mé „odborné" vybavení. Podstatně lepší byla situace, pokud šlo o populárně-vědeckou přírodovědnou literaturu.

Jednou, už jako staří dědci, jsme se Zdeňkem Veselovským vzpomínali na knihy, které nás v době našich klukovských let nejvíc ovlivnily a nasměrovaly naši životní dráhu k přírodním vědám. V té jinak neutěšené době válečných a poválečných let vycházelo mnoho „románů" o zvířatech, hlavně překladů z angličtiny, které jsme hltali jako detektivky. Namátkou několik titulů: *Můj slon Kárí*, *Tulák Muskwa* (medvěd baribal), *Vlčí stopou*, *V zemi sobů*, *Žluté oko* (puma), *Zvířata jdou pít* (zvířata africké savany) a mnoho jiných. Knihy byly vesměs výborně ilustrovány a mám dodnes živě před očima úchvatné obrázky z pera mistrů, jako byli Židlický nebo Burian. Zdeněk i já jsme s jistou nostalgií vzpomínali na tituly, které jsme oba důvěrně znali a shodli jsme se na tom, že tři z těch knih měly pro oba z nás klíčový význam a postupně nás přivedly k ornitologii.

První z nich byla nádherně ilustrovaná kniha pro děti od Ondřeje Sekory *Uprchlík na ptačím stromě*. Druhou knihou byl poutavý román o racku chechtavém z pera Rudolfa Šrámka-Huška *Ostrovy bílých perutí*. A konečně třetím, a pro nás snad rozhodujícím dílem se stal dvousvazkový soubor na tehdejší dobu jedinečných fotografií od dr. V. J. Staňka, které byly doprovázeny zasvěcenými lyricko-epicky laděnými texty od Staňka a J. Obenbergera a zdobeny jemně načrtnutými kresbami mistra Antonína Pospíšila. První díl měl titul *S kamerou za zvěří našich lesů*, druhý se jmenoval *S kamerou za zvěří na našich vodách*. Zvlášť druhý díl nás jako budoucí ornitology sugestivně oslovoval. V něm obsažený „epos" o hnízdění vzácného břehouše černoocasého nás přímo elektrizoval a nabádal k tomu, zasvětit život přírodě. Blouzniví mladí nadšenci!

Měl jsem to štěstí, že jsem všechny autory zmíněných knih, včetně ilustrátora mistra Pospíšila, poznal později osobně. Nejintenzivnější vzpomínky mám na spisovatele a malíře Ondřeje Sekoru. Seznámil jsem se s ním prostřednictvím jeho syna, Ondřeje juniora, který byl o rok starší než já. Oba jsme byli členy hanspaulského skautského oddílu, ačkoliv Ondra bydlel „dole"

v Dejvicích blízko „Kulatého náměstí“. Často jsme se scházeli u nich v bytě, a tak jsem poznal i jeho rodiče. Oba byli velmi milí a k jeho otci jsem zahořel nejen velkým obdivem, ale i jakousi klukovskou láskou. Mluvil a jednal se mnou, tehdy třináctiletým klučíkem, jako s dospělým. Bavili jsme se hlavně o umění. Jeho kreslené figurky Ferdy Mravence a Brouka Pytlíka a knihy pro děti, které o nich psal, byly známy po celém světě. Byl také vynikajícím malířem, i když jeho malířská tvorba zůstávala na okraji a známým se stal především díky svým ilustrovaným knihám. Půjčoval mi domů velké obrazové publikace o umění, seznámil mne s impresionismem, expresionismem a surrealismem, byl mým prvním učitelem dějin umění. Přiznám se, že teprve pod vlivem lehce nadechnutých obrazů impresionistů jako Monet, Degas a Renoir jsem začal vnímat nahotu zralého ženského těla jako něco opravdu krásného, na rozdíl od reality, kterou jsem poznal předtím a která mne spíš trochu děsila, než přitahovala. Zřejmě jsem dospíval.

Mluvili jsme samozřejmě nejen o umění, ale taky o přírodě, o zvířatech, hlavně hodně o hmyzu. Měl doma mnoho krabic s vypreparovaným hmyzem, především s motýly a brouky, a ukazoval mi, jak „polidšťuje“ své hmyzí figurky tím, že jim dává sice určité lidské rysy, ale zároveň jim ponechává jejich typické znaky, aby se v nich dal stále poznat mravenec, brouk, mšice nebo kobylka. Říkal, že je to něco podobného jako nakreslit výstižnou karikaturu. Přehnaně zdůraznit charakteristické znaky a potlačit ty bezvýznamné!

Sekora mne svým příkladem naučil také určité ekonomice práce. Na jeho pracovním stole jsem vždycky viděl nějakou rozpracovanou kresbu. Říkal mi, že se mu nejlépe pracuje v časných ranních hodinách, většinou hned po rozednění ještě před snídaní, kdy mu přicházejí nejlepší nápady a kdy je začerstva a v klidu začíná přenášet na papír. V pozdějších hodinách se zabývá především studiem literatury, hledá inspiraci v přírodě anebo v muzeích a obrazárnách. Nevím, do jaké míry mne Sekora v tomto ohledu přímo ovlivnil. V každém případě jsem zjistil, že podobný pracovní rytmus zcela odpovídá i mému založení. Byl jsem odjakživa ranní ptáče a v klidu časných ranních hodin se mi většinou podařilo udělat to nejpodstatnější z celého dne. Trochu nadneseně řečeno byla moje rána vyhrazena tvůrčí práci, zbytek dne pak řemeslu. Taková „dělba práce“ mne pak provázela po

celý život. Brzy zrána jsem začínal psát texty svých vědeckých prací, připravoval si přednášky, začínal překládat nebo malovat obraz. Na exkurzích a na dovolených jsem se vytratil do přírody, když všichni ještě spali, a vracel jsem se plný zážitků a dojmů, když se ostatní chystali teprve na snídani.

Už na gymnáziu jsme měli vynikající přírodopis, z něhož mne nejvíc zaujala morfologie rostlin, kterou jsme probírali velmi důkladně. Mikroskopovalo se a tak jsem se brzy seznámil s různými parenchymy, prosenchymy, sklerenchymy a s mikroskopickou stavbou rostlin vůbec. Malý školní mikroskop jsem měl taky doma a přes prázdniny jsem vypracoval studii o histologické stavbě vlaštovičníku od kořenů až po květy. Tu jinak radostnou činnost mi kalilo jedině mléko, které z vlaštovičníku po každém říznutí teklo a znesnadňovalo mi zhotovení kloudných preparátů.

Výuka v našem znovuotevřeném Benešově gymnáziu v Dejvicích na Velvarské ulici, které bylo přes válku nacisty zavřeno, se rozjela s velkým nadšením naplno. S biologickým kroužkem gymnázia jsme jezdili do terénu, také na hydrobiologickou stanici pražské přírodovědecké fakulty na Blatné v jižních Čechách. Naše paní profesorka Kubíková byla totiž tamní absolventkou a jako jedna z mála středoškolských profesorů měla doktorát. Byla to nesmírně energická a rezolutní žena, která mi například u profesorského sboru vymohla takřka neuvěřitelnou výhodu, že jsem v době příletu vodního ptactva na hnízdiště dostal na týden volno ze školy, abych se mohl vypravit sám na ornitologická pozorování na Bohdanečské rybníky u Pardubic.

Vylákala mne tam především zmíněná Staňkova kniha *S kamerou za zvěří na našich vodách* a poutavý román *Ostrovy bílých perutí* o životních osudech racka chechtavého právě z bohdanečské račí kolonie. Ten ptačí román napsal Rudolf Šrámek-Hušek, ornitolog a hydrobiolog, původně profesor gymnázia v Čáslavi, později docent na České zemědělské univerzitě. Spravoval tehdy na Bohdanči malou biologickou stanici, kde mne osobně přivítal a ubytoval, předal mi klíče a já jsem pak měl stanici na týden sám pro sebe. Byl to týden plný zážitků. Už za rozednění jsem se potuloval kolem rybníků, naslouchal ptačím hlasům, které jsem dosud neznal, a přes den jsem pak sledoval dalekohledem opeřence na vodní hladině.

Exkurze biologického kroužku Benešova gymnázia na hydrobiologickou stanici pražské přírodovědecké fakulty na Blatné v jižních Čechách v roce 1950. MK v levém dolním rohu s dalekohledem v ruce. (Archiv V. Lukeše)

Anabáze s dalekohledem

Cestoval jsem z Prahy do Bohdanče na kole a taky při pojíždění mezi rybníky jsem používal kola. Při jedné pojížďce po úplně prázdné prašné venkovské silnici jsem si ulehčil jízdu tím, že jsem jel „bez držení", to znamená s volnými řídítky a rukama za zády. Nejspíš to bylo přísně zakázáno, a co čert nechtěl, v tu chvíli se přede mnou vynořil jakýsi venkovský táta policajt, zastavil mě a přísně mi vynadal. Potom chtěl, abych mu půjčil dalekohled, který se mi houpal na krku. Naivně jsem se domníval, že se chce na něco podívat, a tak jsem mu jej podal.

Dalekohled nebyl můj. Byla to velká „desítka" s vynikající světelností a optikou. Vypůjčil jsem si ho od spolužáka Honzy Havlíka. Byl to německý výrobek, zřejmě pozůstatek po německé armádě, který pak ukořistili Rusové. Honza jej získal výměnou za kolo od jednoho ruského vojáka. Policajt moji důvěrnou naivitu zneužil a dalekohled mi zabavil. Kdybych to býval tušil, dalekohled bych mu nepodal a byl bych se pokusil ujet, což by se mi nejspíš povedlo – ačkoli kdo ví, třeba by byl po mně střelil. Teď mi však nezbylo nic jiného než provázet policajta na místní policejní stanici, kde se mnou

sepsal protokol. Na má usilovná naléhání, že dalekohled v Bohdanči nutně potřebuji, abych mohl dokončit ornitologická pozorování, na něž jsem byl vyslán ze školy, mi blahosklonně dovolil, abych si ho po tu dobu ponechal. Před zpátečním odjezdem do Prahy že ho musím odevzdat u něj na stanici. Tak se také stalo.

Tím však příhoda neskončila. Za několik týdnů na to vtrhla k nám do školy během vyučování policie a za úžasu celé třídy odvedla mne i Honzu Havlíka. Zavezli nás na velitelství v Dejvicích a asi hodinu nás vyslýchali. Byli jsme obviněni, že jsme okradli naši osvoboditelku Rudou armádu. A to nějaké tři čtyři roky po válce! Přitom každý Čech měl jistě ještě v dobré paměti, že pokud někdo někoho okrádal, tak to byli právě Rusové, kteří v naší zemi kradli všechno, co se dalo. Z policejního velitelství nás pak propustili a my jsme dlouhou dobu čekali, jaký trest nám bude vyměřen. Naštěstí však všechno skončilo bez jakýchkoli následků. Zřejmě se někde na vedoucích místech našel přece jen někdo s určitou dávkou zdravého rozumu. Anebo jsme měli nějakého vlivného ochránce, o němž jsme nevěděli.

Když profesorka Kubíková poznala, že to myslím s ornitologií docela vážně, poslala mě za docentem Černým, svým kolegou ze studií. Takže už od sexty, někdy od roku 1948, jsem pravidelně navštěvoval pana docenta Waltera Černého na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, který učil na katedře systematické zoologie, přednášel zoologii vyšších obratlovců a zároveň byl jedním z předních československých ornitologů. U Černého jsem se seznámil také s jeho studentem, doktorandem a pozdějším asistentem Zdeňkem Veselovským. Dodnes se divím, kolik času a pozornosti mi oba tenkrát věnovali, neznámému šestnáctiletému gymnazistovi. Černý se mnou vedl dlouhé diskuse a Veselovskému jsem směl takříkajíc „nahlížet přes rameno“, když pracoval na své disertaci, v níž analyzoval anatomii pohybu kachen při plavání a potápění. Oba mi také velkoryse půjčovali odborné knihy ze svých soukromých knihoven a já jsem pak doma trávil noci nad německými a anglickými texty a postupně se seznamoval se základní světovou literaturou, především ornitologickou, ale i všeobecně zoologickou.

Také jsem pilně navštěvoval Národní muzeum na Václavském náměstí. Byla tam tehdy po dlouhá léta vystavena Hořicova sbírka českého ptactva, která obsahovala takřka kompletní avifaunu Českých zemí ve formě vynikajících dermoplastických prepará-

tů čili „vycpanin“, které Hořice z převážné části sám preparoval. Dr. Alfred Hořice byl povoláním lékař v Mnichově Hradišti a mimo to vynikající ornitolog, sběratel a preparátor, jeden ze zakládajících členů Československé ornitologické společnosti a její dlouholetý předseda. Sbírka, kterou věnoval Národnímu muzeu, byla opravdu jedinečná. Od každého druhu v ní bylo několik exponátů v různých věkových stupních, obojího pohlaví a v různém sezónním opeření. Obsahovala také skoro všechny vzácné zatoulance z našeho území, z nichž mi utkvěly v paměti především exponáty tereje a stepokura. Sbírka byla umístěna v několika mohutných, poněkud staromódních vitrínách, které zaujímaly takřka celý prostor velkého vstupního sálu k zoologickému oddělení muzea ve druhém patře budovy. Dodnes si umím vybavit v mysli podobu mnoha preparátů, včetně místa, na němž se ve sbírce nacházely. Byla to pro mne vynikající škola.

Samozřejmě jsem se dobře vyznal i ve všech ostatních přírodovědeckých sbírkách Národního muzea a zvlášť důvěrně mi byly známé části týkající se obratlovců. Z nich měla snad nejvyšší úroveň expozice ptáků z celého světa, která se mohla chlubit i dvěma světovými raritami, pozůstatky dvou recentně vyhubených nelétavých ptáků, dronta mauricijského a alky velké. Nejvíc jsem obdivoval preparát fregatky s polorozevřenými křídly, jejichž štíhlý profil dával tušit, jak vynikajícími letci fregatky jako potravní paraziti musí být, a v duchu jsem si přál pozorovat tyto impozantní ptáky v přírodě. Že k tomu opravdu budu mít jednou příležitost a že se budu moci dosyta vynadívat na jejich akrobatické výkony, o tom jsem tenkrát neměl ani tušení. Pokaždé, než jsem zakončil svou návštěvu v muzeu, šel jsem se rozloučit se „svojí“ fregatkou a zmocňovala se mě touha po dalekých zemích a mořích.

Nezůstával jsem však pouze u ornitologie. Snažil jsem se získat široký přehled po celé zoologii a zajímalo mě všechno, co nějak souviselo s obecnou biologií. Četl jsem Augustu, Bauma, Komárka, Obenbergera, Úlehlu, ale taky Bělehrádka, Muntheho a Carrela. Občas jsem zabrousil do filosofie, ovšem ne do té marxistické, jíž nás povinně krmili ve škole, ale do té tradiční, která tenkrát platila za idealistickou, a tedy zpátečnickou a v podstatě zakázanou. Listoval jsem si v Rádlovi, pokoušel jsem se pochopit Platona a Ficina, zajímaly mne myšlenky Masaryka, Russella a Huxleye. Nejvíc mne zaujaly a ovlivnily přednášky a meditace

Pavla Křivského z let 1948–1951. Myslím, že se v té době podstatně utvářelo to, co bych nazval osobním světovým názorem a z čeho pak, ve spojení s reálnými událostmi, pramenil můj zásadní postoj k životu.

Poněkud zvláštní byl můj vztah k anatomii. Přesněji řečeno, neměl jsem k ní vůbec žádný vztah, a přesto jsem ji ovládal natolik, že mne to při zpětném pohledu až udivuje. Nejen že jsem znal docela obstojně tvar, polohu a funkce jednotlivých orgánů a orgánových soustav, znal jsem taky skoro kompletní kostru, klouby a nejdůležitější svaly a svalové skupiny a většinu toho jsem byl schopen pojmenovat odbornými latinskými jmény. Přitom jsem se to nijak cílevědomě neučil. Ani nevím, jak jsem k těm znalostem přišel. Doma jsme měli sice jakousi zdravotní encyklopedii, v níž jsem si od dětských let občas listoval, a v ní byly na tehdejší dobu moderní průhledné barevné tabule, které se daly postupně odkrývat, takže znázorňovaly lidskou anatomii od povrchu až do hloubky těla, nevzpomínám si však, že bych se byl jimi nějak moc zabýval. Ani středoškolská somatologie, velice jednoduchá a celkem nudná, mne příliš nezaujala. A taky jsem neměl žádné anatomické knihy, z nichž bych se byl učil. Myslím, že jsem se k těm znalostem dostal víceméně nedopatřením, oklikou přes nejrůznější prameny s biologickou tematikou, jichž jsem přečetl spousty a v nichž se příležitostně o některých anatomických otázkách hovořilo.

Taky jsem se docela slušně vyznal ve srovnávací anatomii, a to nejen snad z literárních pramenů, ale zčásti také díky vlastní zkušenosti. Již od malička jsem byl při tom, když se doma připravovala drůbež, králíci a ryby pro kuchyni, uměl jsem všechna zvířata stahovat a kuchat, na venkově jsem se nevyhnul tomu, být u prasečích zabíjaček se vším všudy, v patnácti letech jsem musel pitvat psa, který náhle pošel, takže jsem se s praktickou stránkou anatomie seznámil skoro samozřejmě. Nevím, jestli je k takové činnosti zapotřebí určitého nadání a jestli se něco takového taky dědí, ale v té souvislosti snad stojí za zmínku, že můj vnuk Claudio ve věku devíti let dokázal stáhnout a vykuchat divoké prase i jinou zvěřinu tak zručně, že se zkušení myslivci nestačili divit.

Vzpomínám si, jak jsem na gymnáziu neváhal opravit paní profesorku, která nám v úvodu do psychologie vykládala o významu zraku pro naše smyslové vnímání a přitom si pletla jednotlivé části oka. Vzápětí na to jsem se ovsem styděl, že jsem ji

uvedl do rozpaků, a to zcela zbytečně, protože mým spolužákům bylo srdečně jedno, jaký je rozdíl mezi čípky a tyčinkami anebo mezi žlutou a slepou skvrnou oční sítnice. A když jsme jednou doma poslouchali rozhlasovou besedu, v níž jakýsi chirurg obveseloval posluchače historkou, jak operoval zlomenou klíční kost koze, podivoval jsem se nejdřív tomu, co to asi operoval, když koza žádnou klíční kost nemá, a pak jsem se skoro urazil, když mi maminka nevěřila a prohlásila, že přece takový chirurg musí vědět, co operuje.

Tolik tedy o anatomii, jíž jsem se vlastně vůbec zabývat nechtěl, ale která si mě zřejmě sama zvolila za oběť, za služebníka, který jí oddaně slouží ještě ve stařeckém věku osmdesáti let.

Když se blížily maturity, musel jsem se s konečnou platností rozhodnout, co budu dál studovat. Umění, nebo přírodní vědy? Rozhodnutí padlo vlastně už dávno. Jestliže jsem v prvních letech na gymnáziu tíhl víc k umění, v pozdějších letech mi bylo stále jasnější, že v současném režimu není pro svobodnou uměleckou tvorbu místo. Osobně jsem žil v obrazovém světě Kupkovy abstrakce, artificialismu Štýrského a Toyen, surrealismu Šímy, Tikala, Muziky, Janouška, Istlera a jiných. Mojí touhou bylo tvořit v podobném duchu. To vsak nebylo možně, protože jediným vládnoucím uměleckým směrem tehdejší doby byl socialistický realismus a ten vyžadoval po umělcích, aby realistickým způsobem oslavovali úspěchy dělnické třídy, zobrazovali „výdobytky" pracujícího lidu, ukazovali zářivé obličeje šťastných občanů komunistického ráje a sveřepé masky kapitalistických válečných štváčů.

Nebylo vyhnutí. Dokonce i můj dřívější vzor, malíř a spisovatel Ondřej Sekora, vyměnil sympatického Ferdu Mravence za „zlého brouka Bramborouka, který nám ujídá z našeho talíře" v obrázkové knížce, která v duchu tehdejší komunistické propagandy obviňuje Američany, že k nám záměrně zavlekli miliony mandelinky bramborové, aby ten zlý škůdce zničil naši úrodu brambor – i když bylo veřejným tajemstvím, že za tu neúrodu může neschopnost našich komunistických zemědělských družstev. Jestli Sekora té pohádce o mandelince sám věřil? Anebo to dělal jen proto, aby se uživil?

Sám jsem se několikrát propůjčil k podobné nedůstojné činnosti, když jsme v rámci různých povinných oslav museli vyzdobit třídy gamnázia. Narychlo jsem pak maloval portréty Lenina,

Stalina nebo našich komunistických pohlavárů spolu s jásajícími představiteli pracujícího proletariátu. Kupodivu byla naše třída za mé nevkusné výtvory několikrát odměněna cenou za nejlepší výzdobu. Při představě, že bych se musel trvale živit podobnou prostitucí, se mi dělalo spatně. A tak navzdory tomu, že jsem byl považován za největší umělecký talent celého gymnázia a že skoro všichni včetně profesorů očekávali, že se přihlásím ke studiu na umělecké akademii, musel jsem je zklamat. Přihlásil jsem se na přírodovědeckou fakultu. Předpokládal jsem, že do vědy se politici nemohou plést tolik jako do umění.

Nabízela se mi ještě jedna možnost. Studovat medicínu. To bylo tehdy nejvíc ceněné a nejvyhledávanější studium. Být přijat ke studiu na lékařské fakultě bylo privilegium, jehož se dostalo jen nemnoha zájemcům. Kvóty pro přijetí byly značně omezeny – z naší třídy směli být doporučeni pouze čtyři uchazeči. Doporučení z gymnázia, jež podával jednak třídní výbor, jednak profesorský sbor, bylo prvním předpokladem k pozvání na přijímací pohovor na příslušnou fakultu. Někteří spolužáci a taky profesoři, kteří to se mnou jistě mysleli dobře, mi naléhavě radili, abych se o studium medicíny ucházel. Doporučení bych byl bez problémů dostal a musel jsem všechny své dobrodince zklamat – zůstalo u přihlášky na přírodní vědy. Netušil jsem, že navzdory všem svým přáním v budoucnosti medicíně přece jen neuniknu.

Maturitní zkoušku jsem složil s úspěchem. Můj známkový průměr 1,4 mohl být ovšem mnohem lepší, nebýt latinářky, profesorky Křenkové, která mi navzdory tomu, že jsem napsal nejlepší písemku ze třídy a taky ústní zkoušku jsem zvládl na výbornou, napařila trojku s poukazem na to, že jsem někdy v kvartě nebo kvintě měl čtyřku a byl skoro na propadnutí. To souhlasilo, byl jsem tenkrát v jakési pubertální krizi a chtěl jsem dokonce nechat studia a stát se fotografem. Pomáhal jsem tehdy v jednom fotografickém atelieru v Dejvicích, naučil jsem se dělat portrétní snímky a rodinné fotografie, vyvolávat filmy a dělat pozitivy, pracovat se zvětšovacím přístrojem a vylepšovat vzhled zákazníků jemnou retuší. Nevím, jak by to bývalo skončilo, ale naštěstí mi náš tehdejší skautský vedoucí bratr Čížek promluvil do svědomí. Připomněl mi, že jsem přece odjakživa chtěl být malířem nebo přírodovědcem, a že oba obory jsou zajímavější a skýtají mnohem větší možnosti k rozvinutí osobnosti, a že k tomu nutně potřebuji gymnázium. Vzal jsem si jeho slova k srdci. Neučil jsem se

pak sice víc, než bylo zapotřebí, ale stačilo to k tomu, že jsem se záhy zase dostal mezi nejlepší ve třídě. Proto jsem špatnou známku z latiny považoval za určitou křivdu. Byl jsem přesvědčen, že známka na maturitním vysvědčení by měla hodnotit to, co znám dnes a co je konečným výsledkem celého studia, nikoli to, co jsem neuměl před lety.

Podobnými úvahami jsem se ale moc netrápil. Podstatné bylo, že jsem obstál a že se mi otvírá cesta na vysokou školu. Bylo to v červnu 1951 a tehdy mi bylo 19 let.

2. V duchu Alberta Einsteina

Smět žít jako vědec a filosof, jemuž se daří chápat smysl světa, považoval otec přírodních věd Aristoteles za jednu z forem životního štěstí.
Reinhard Breuer 2011, Spektrum der Wissenschaft

Když vstoupíte do budovy zoologických ústavů Univerzity Karlovy ve Viničné ulici v Praze, uvítá vás hned vlevo na stěně vstupní haly pamětní deska Alberta Einsteina. Za dob našich studií tam ještě nebyla. Přesto jsme všichni dobře věděli, že v tomto domě, v němž dříve sídlil fyzikální ústav univerzity, pracoval nějakou dobu také onen světoznámý génius a tvůrce teorie relativity. Mnozí z nás dokonce věřili, že sedí v bývalé Einsteinově pracovně. Tak například i mně bylo hned na začátku řečeno, že místnost, která mi byla přidělena jako doktorandská pracovna a do níž se o něco později nastěhoval docent Černý, je právě onou Einsteinovou „světničkou". Těch údajně zaručených Einsteinových pracoven se vsak nakonec objevilo víc a tak asi dodnes není vůbec jisté, v které místnosti doopravdy pracoval. Důležitější ovšem je, že Einstein byl v té budově určitou dobu fyzicky přítomen a že snad – pokud na něco takového věříme – v ní zanechal i nějakou neviditelnou stopu svého génia, která by nás mohla inspirovat k nejvyšším výkonům našeho vlastního intelektu. Do jaké míry nám to pomohlo, nevím. Snažil jsem se sice vykřesat ze svého rozumu vše, co se dalo, přesto se mne zmocňuje skepse, ba přímo pocit méněcennosti, když si musím s hanbou přiznat, že například Einsteinovu teorii nejsem schopen plně pochopit dodnes. Snad jsem ale pochopil aspoň něco z biologie, která od dob Aristotelových taky už ušla nějaký ten kousek cesty k budoucnosti.

Studium přírodních věd na univerzitě bylo v padesátých letech reformováno a rozděleno na několik užších oborů, takže

pokud jsem se v roce 1951 chtěl věnovat zoologii, musel jsem se přihlásit na biologickou fakultu. Posluchači dřívější přírodovědecké fakulty měli možnost svobodně volit různé varianty studia, směli víceméně libovolně kombinovat jednotlivé obory, mohli si vybrat mezi přednáškami a kurzy ty, které nejvíc odpovídaly jejich zájmu, a vedle povinných volit i různé nepovinné předměty. Pokud zároveň absolvovali i požadované zkoušky z didaktiky – myslím, že u toho byla i psychologie – směli se po zakončení studia ucházet o učitelská místa na školách, včetně gymnázií. Znal jsem tento způsob studia od Zdeňka Veselovského, který studoval pouhé tři roky přede mnou.

Osnovy studia na biologické fakultě byly sešněrovány natolik, že možnost svobodné volby nepřipouštěly. Od samého začátku se student například musel rozhodnout buď pro vědeckou, nebo pro učitelskou větev. Absolventi vědecké větve nebyli oprávněni učit. Přitom míst pro biology-vědce bylo poskrovnu a mnozí absolventi by se byli jistě mohli v případě nutnosti uplatnit jako dobří učitelé. Naopak absolventům učitelské větve chyběla oficiální kvalifikace pro vědeckou práci.

Všechny učební předměty na vědecké větvi byly od prvního až do posledního semestru předem pevně stanoveny a pro všechny studenty jednotné. Mým přáním bylo zapsat si vedle zoologie také přednášky z geologie a paleontologie, ale volba dodatečných nepovinných předmětů nebyla na naší reformované fakultě možná. Navíc geologie s paleontologií už vůbec nespadaly pod naši fakultu. Na tradiční interdisciplinární vztahy reforma zřejmě nebrala žádný ohled. Místo toho jsem musel povinně absolvovat spoustu zbytečných přednášek a kurzů z chemie, která byla pro mé vědecké zaměření naprosto zbytečná. Navíc nás krmili přemírou pseudofilosofického marxismu-leninismu a dějinami komunistická strany Sovětského svazu, ale tomu se tenkrát nedalo vyhnout na žádné škole.

Malá perlička na okraj k těm komunistickým dějinám. Náš ročník se učil ještě z původního nefalšovaného vydání knihy, která s povýšenou a zastrašující otevřeností prohlašovala všechny krutosti a zvrhlosti strany i bezcharakterní jednání jejích představitelů za příklad jediné správné a úspěšné politické práce. Ta otřesná kniha se jmenovala Dějiny VKS(b). Písmenko malé b v závorce znamenalo, že se jedná o frakci bolševiků. Dodatečně jsme si cenili toho, že nám

bylo dopřáno poznat pravou tvář bolševiků přímo z pramene. Pozdější ročníky už tuto možnost neměly, protože jim bylo předloženo nové, přikrášlené vydání dějin bez toho (b). Nové vydání bylo zcela nevěrohodně přepracováno, aby snad ti, kteří o komunistické straně měli určité iluze, o ně nepřišli. Z té původní knihy se později už učit nesmělo.

Při reorganizaci vysokoškolského studia byly také zrušeny doktorské tituly a absolventi naší fakulty, pokud obhájili závěrečnou disertaci, obdrželi titul „promovaný biolog". Zrušení doktorských titulů mi nevadilo, protože mi nešlo o doktorát, ale o vystudování zvoleného vědního oboru. Byli ovšem tací, které to od studia odradilo, protože jim záleželo především na tom, získat v životě pomocí akademického titulu lepší postavení ve společenském žebříčku. Jestliže jsem si v roce 1967 přece jen zažádal o udělení doktorátu, který byl po nějakých patnácti letech znova zaveden pro ty, kteří mezitím dosáhli vyššího akademického stupně „kandidát věd", pak jsem to nedělal z nějakých společenských pohnutek, ale z praktických důvodů po zkušenostech z ciziny. Ověřil jsem si totiž při spolupráci se zahraničními ústavy, že si pod pojmem promovaný biolog stěží umí někdo představit, o co vlastně jde, a že takový titul tamní úřady neuznávají. Dodatečně získaný doktorský titul Univerzity Karlovy mi po mé emigraci prokázal neocenitelné služby.

Přijímací pohovor na biologickou fakultu nebyl tak jednoduchý, jak jsem očekával. Několik uchazečů, které jsem dobře znal a o nichž jsem předpokládal, že se svými znalostmi pohovor snadno zvládnou, přijímacím sítem neprošlo. Komisi předsedal pozdější akademik Landa a bylo v ní ještě asi pět přísedících. Neptali se mne naštěstí na nic z marxismu-leninismu, hovořilo se pouze o odborných tématech. Byl jsem připraven na zkoušku, ale místo toho jsem byl podroben jakési nezvyklé akademické rozpravě, v níž určité znalosti byly jakoby samozřejmým předpokladem, ale důraz byl kladen spíše na schopnost argumentovat při diskusi. Ta se v mém případě točila kolem albinismu, fyzikálních a chemických barev organismu, mimikry, Bergmann-Allanova pravidla, degenerace, ochrany přírody a nevím čeho všeho ještě. Trvalo to strašně dlouho a já jsem si nakonec vůbec nebyl jist, zda jsem byl přijat. Výsledek mi byl sdělen písemně několik týdnů po pohovoru. Nevím, čím jsem na komisi zapůsobil, ale

zřejmě jsem zanechal tak pozitivní dojem, že mne nejen přijali, ale dokonce jmenovali vedoucím jednoho ze studijních kroužků, pocta a zároveň povinnost, o kterou jsem vůbec nestál.

O zlém trpaslíkovi...

Povinnosti vedoucích studijních kroužků nebyly sice přesně definovány, ale vedle samozřejmých organizačních záležitostí k nim patřilo také hájit zájmy studentů a být jakýmsi prostředníkem mezi nimi a učiteli. Musel jsem například být přítomen jako přísedící u některých zkoušek, především u těch opakovacích, anebo tehdy, když šli na zkoušku zvlášť slabí studenti, a taky v případech, kdy se studenti obávali zkoušejících, jež předcházela pověst, že zkouší zákeřně a známkují nespravedlivě. Takových nebylo naštěstí moc, ale přesto jsem v tomto ohledu zažil nejednu nepříjemnost.

K největšímu konfliktu došlo u závěrečné zkoušky z marxismu-leninismu u soudruha Junka. Byl to malý, uskřípnutý tajtrdlík velice nízkého intelektu, z něhož čišel oprávněný pocit méněcennosti na kilometry daleko. Malost svého těla i ducha se pokoušel zakrýt předstíranou dobromyslností a rozšafností. Jeho otřesné přednášky z dějin Československé komunistické strany byly prošpikovány tisíci letopočtů, které nám předčítal z protokolů stranických sjezdů a které měly dokumentovat, kdy, co a kdo ze stranických funkcionářů utrousil za důležitou moudrost a na kterém sjezdu nebo konferenci strany a v kterém městě to bylo. Když jsme si mu v průběhu přednášek postěžovali, že v tom nepřeberném množství dat pomalu ztrácíme přehled a že se nám to špatně učí, ujistil nás, že to je jen dokumentace k upřesnění, že to není důležité a že se nás na ta data při zkoušce nebude vůbec ptát, protože mu jde jen o důležité věci, jako je obsah stranických rozhodnutí a usnesení a jejich důsledky.

Pak přišly zkoušky. Na řadě byl Luděk Dobroruka a Junek se ho ptal jen a jen na samá data. Jako přísedící jsem se do zkoušky vmísil a připomněl jsem Junkovi, že nás ujistil, že se bude ptát jen na důležité věci, a ne na nedůležité letopočty. Myslím, že jsem už nikdy v životě neviděl člověka, který v tak krátkém okamžiku doslova zezelenal. Měl asi kůži chameleona. Rozeřval se jako pavián, divoce mával rukama, a jestli si dobře vzpomínám, dokonce trochu poskakoval. Křičel na mě, že jestli někdo ví, co je důležité a co důležité není, pak je to on, a ne já, a že takoví politicky neuvědomělí studenti jako já vůbec nepatří na vysokou školu. Jsem si jist, že kdyby to bylo jen

o pár let dřív, když ještě stalinisti bezostyšně popravovali své stranické odpůrce, byl by mě vydal do rukou komunistickým katům, pokud by mne sám na místě nezastřelil.

Junkovo běsnění bylo slyšet i v sousední místnosti, kde právě zkoušel vedoucí marxistické katedry soudruh Horský. To byl celkem slušňák. Přiběhl k nám a snažil se Junka uchlácholit. Moc se mu to nedařilo, a tak poprosil mě a Luďka, abychom opustili místnost. Když po delší chvíli vyšel za námi, navrhl nám, že by nás místo Junka vyzkoušel on sám. Mě, který jsem měl původně u Junka přijít na řadu hned po Luďkovi, ještě týž den a Luďka, pokud bude chtít, až v druhém termínu. Souhlasili jsme. Oba jsme pak naše zkoušky zvládli velmi dobře a bez problémů. Zlého trpaslíka jsme od té doby už nikdy neviděli.

...a o svérázném zbojníkovi.

V roli vedoucího studijního kroužku jsem se ovšem nevyhnul jedné konfrontaci se státní mocí. Bylo to hned v prvních týdnech po zahájení našeho studia. Měl jsem totiž v našem kroužku taky jednoho svérázného slovenského zbojníka. Pocházel odkudsi od Lučence a byl to vlastně víc Maďar než Slovák. Ani nevím, jak se jmenoval křestním jménem. Představoval se vždycky jenom Erdös, a jak byl zapsán v mém seznamu, už si nevzpomínám. Udivoval nás všechny především tím, že znal perfektně latinská jména všech ptačích druhů Československa, s čímž ostře kontrastovaly jeho nepřehlédnutelné mezery ve znalostech biologie vůbec. Bylo mi záhadou, jak se takový člověk dostal na naši fakultu. Byl permanentně oblečen v jakési ošuntělé kožené blůze, která smrděla na hony ovcema, a jeho nohy vězely v obrovských vysokých bagančatech, jejichž okované podrážky hlasitě cvakaly na pražském dláždění, takže se všichni za ním otáčeli. Nijak se před námi netajil svým záměrem opustit republiku. Považoval Prahu jen za svoji průchozí stanici a trochu naivně se nás vyptával, jak to vypadá na šumavské hranici. Právě díky té neuvěřitelné naivitě nás vůbec nenapadlo, že by snad svůj úmysl hodlal uskutečnit. Pak se nějakou dobu mezi námi neobjevil.

Byl jsem předvolán na policii. Erdös byl přistižen a zatčen při pokusu o nedovolené překročení státních hranic a policisté se vyptávali, zda jsem já anebo ostatní z mého studijního kroužku o jeho záměru věděli. Poučili mě, že v případě, že jsme o tom věděli a neoznámili to Státní bezpečnosti, dopustili jsme se i my trestného činu. To mi vůbec nemuseli vykládat – znal jsem to ze zkušenosti jedné

naší hanspaulské sousedky, jejíž syn utekl za hranice a ji zavřeli na dva roky, protože prý jako jeho matka jistě o jeho úmyslu věděla a bylo její povinností to udat.

A proto jsem v případě našeho zbojníka Erdöse zapíral a lhal, až se hory zelenaly, a jenom jsem doufal, že kdyby snad vyslýchali i někoho jiného z našeho kroužku, že bude mluvit stejně. Jestli mi tenkrát policisti uvěřili, nevím, ale nikoho jiného z mého kroužku už k výslechu nepředvolali a ve „věci" Erdös zavládl klid.

V našem ročníku bylo něco kolem stovky studentů. Byli jsme rozděleni zhruba podle jednotlivých oborů do několika studijních skupin nebo kroužků. V prvním z nich, právě v tom, který jsem měl na starosti, bylo soustředěno 25 studentů zoologie nejrůznější specializace, z nichž ovšem hned v prvním semestru čtyři studenti odpadli, protože na studium nestačili. Druhý kroužek, kterému velel Milan Daniel, byl početně o něco slabší a tvořili jej především studenti protozoologie a parazitologie. Oba kroužky spolu úzce spolupracovaly a jejich společným domicilem byla zmíněná budova zoologických ústavů na Viničné ulici číslo 7. Třetí kroužek tvořili botanici a mikrobiologové a ve čtvrté, poslední skupině byli studenti učitelské větve.

Rád vzpomínám na všechny členy našeho studijního kroužku. Před mým vnitřním zrakem se znova objevují tváře přátel, děvčat a chlapců, neuvěřitelně mladých, plných očekávání, co jim přinese budoucnost. Až na drobné bezvýznamné třenice, které se vyskytují v každé společnosti, jsme si všichni navzájem dobře rozuměli. Pojilo nás skutečné, ničím nezatížené přátelství. Dokonce ani straníci mezi námi – byli celkem čtyři – nám nijak nekomplikovali život, protože to byli všichni rozumní slušňáci. Ani stranický vedoucí kroužku – i taková funkce tehdy existovala – se nijak negativně neprojevoval. Mohli jsme docela otevřeně mluvit o všech otázkách. Společně jsme se učili, chodili na přednášky a kurzy, jezdili na exkurze do terénu, připravovali se ke zkouškám a později, když jsme se rozptýlili po jednotlivých katedrách, abychom pracovali na svých disertacích, scházeli jsme se a pomáhali si navzájem. Samozřejmě nevládla jenom neustálá idyla, ale v podstatě jsme prožívali nádhernou dobu osobní svobody, kdy záleželo jenom na nás samotných, jak naložíme se svým časem, jak intenzivně se budeme věnovat studiu a práci a co budeme dělat ve volných chvílích.

Ty přátelské vztahy z našich společných mladých let přetrvaly. Mnozí z nás se pravidelně vídali i po zakončení studií, především ti, kteří zůstali v Praze, a těch byla většina. Mně osobně byla tato možnost odepřena, nejprve pobytem v Brně a později přesídlením do Frankfurtu. V letech 2006 a 2011 se uskutečnilo setkání všech absolventů biologické fakulty našeho ročníku – přesněji řečeno těch, kteří ještě žili a byli natolik zdraví, aby se na setkání mohli dostavit. Bylo to nostalgické shledání stařen a starců na sklonku života. Víc než polovina členů mého někdejšího studijního kroužku už není mezi námi. Přesto bych chtěl aspoň jednoduchým výčtem jmen všech, kteří náš kroužek tvořili, vzpomenout na dobu naší společné mladosti, vzdát čest těm, kteří už zemřeli a vzpomenout nás, kteří je budou brzy následovat: Antropologie – Karel Hajniš; Zoologie vyšších obratlovců – Luděk Dobroruka, Milan Klíma; Ichtyologie – Jiří Čihař, Jiří Dudek; Zoologie bezobratlých – Jan Buchar; Entomologie – Helena Kholová, Zdeněk Kyliánek, Petr Starý, Josef Štusák, Josef Winkler; Hydrobiologie – Marie Dvořáková, Vlastimil Kulhavý, Jan Sýkora; Fyziologie – Miloslav Kohout, Alena Konopištská, Richard Petrásek, Helena Pospíšilová, Jaroslav Seifert, Petr Verner; Genetika – Bohumil Kníže.

V době, kdy jsme začali studovat na univerzitě, bylo sice už šest let po válce, ale situace byla přesto taková, jako by válka skončila teprve včera, neměli jsme skoro žádné učebnice. Přednášející to řešili většinou tak, že tiskli skripta svých přednášek, což byly cyklostylované strojopisné stránky se stručným obsahem učební látky, zpravidla na mizerném papíru a bez obrázkového doprovodu, který právě pro morfologická témata bývá důležitější nežli text. Pokud jde o zoologii obratlovců, vyšel v té době překlad ruské knihy od Novikova, v mých očích už tehdy poněkud slabé, řekl bych středoškolské úrovně. Podstatně kvalitnější byla skripta Waltera Černého, který v nich srozumitelnou formou shrnul všechny podstatné novinky zoologie obratlovců a z nichž se skutečně dalo velmi dobře učit. Vynikající byla skripta *Všeobecná zoologie*, jejímiž autory byli Breindl a Komárek. Uchvátily mne především ty pasáže, které se zabývaly vztahem zoologie k ostatním vědním disciplínám, dotýkaly se vzniku a vývoje života na naší planetě a poukazovaly na význam a úlohu zoologie v lidské společnosti a její historii.

Z nedostatku jiných učebních pomůcek nezbylo tedy nic jiného než navštěvovat přednášky. Jejich úroveň však nebyla pokaždé dostatečná. Někteří z docentů a profesorů prostě neuměli přednášet. Myslím, že po nějakých čtyřiceti letech, v nichž jsem sám s větším či menším úspěchem přednášel na několika univerzitách, mohu věc dost objektivně posoudit. Na rozdíl od praktických cvičení a kurzů, na nichž se vyžaduje aktivní spoluúčast studentů a docházka se kontroluje, je na většině univerzit účast na přednáškách tradičně nepovinná. Myslím, že je to tak správné. Přednášející se musí snažit podat co nejlepší výkon. Přirozeným měřítkem kvality jeho práce je pak buď prázdná, nebo nabitá posluchárna. Poznal jsem později ve Frankfurtu kolegu, profesora, který přednášel na právnické fakultě římská právo. Byl naším sousedem. Často přicházel domů z univerzity předčasně a s rozjásaným obličejem nám zvěstoval: „Dnes jsem nemusel vůbec přednášet, na přednášku se dostavili pouze dva posluchači." Podle starého latinského rčení „tres faciunt collegium" byl totiž povinen přednášet jen tehdy, když se na přednášku dostavili aspoň tři studenti.

Také my jsme se řídili jakýmsi přirozeným výběrem, poslechli jsme si jednu nebo dvě úvodní přednášky, a když jsme měli dojem, že nám nic nepřinesou, tak jsme na ně prostě nechodili. Museli jsme si pak učební látku osvojit jinak. Pokud nebyla z dotyčného předmětu k dispozici žádná skripta, vysílali jsme na přednášku aspoň jednoho z našeho studijního kroužku, aby si dělal poznámky, které jsme si pak opisovali a z nichž jsme se učili. Ale to byly celkem ojedinělé případy. Většinou měly přednášky na naší fakultě dobrou úroveň.

Kdybych měl s odstupem času a po všech zkušenostech, které jsem získal, ohodnotit a oznámkovat výkon našich tehdejších přednášejících, vznikl by z toho docela zajímavý žebříček. Zajímavý aspoň snad pro ty, kteří dotyčné učitele znali – i když si nejsem docela jist, zda bychom se v úsudku shodli.

V mých očích byl tím absolutně nejhorším přednášejícím profesor Wenig, který nám přednášel fyziologii. On ji vlastně nepřednášel. Předčítal nám slovo za slovem ze svých skript, seděl přitom nehnutě za katedrou, blaženě se usmíval a trochu se v řeči zajíkal. Říkali jsme, že „Kája mrektá". Byl to hodný pán, kterého jsme měli docela rádi a láskyplně ho nazývali zdrobnělinou jeho křestního jména, ale jeho mrektání se nedalo poslouchat.

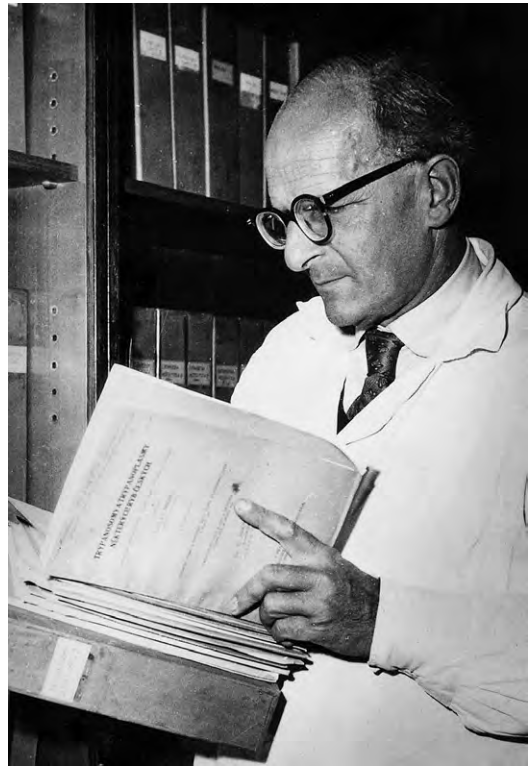
Udělil bych mu za jeho výkon velkou, několikrát podtrhnutou pětku s vykřičníkem. O něco málo lépe bych ohodnotil profesora Fettera za jeho přednášky z antropologie, ale i on by dostal ode mne nedostatečnou. Sám jsem přednášel po léta antropologii biologům, a proto dobře vím, jak poutavým a přímo vzrušujícím oborem může antropologie být, lhostejno, jestli se zabývá především anatomií, anebo evolucí člověka, protože obojí je navzájem úzce spjato. V rukou – vlastně v ústech – nadaného pedagoga se antropologie muže stát přímo dobrodružným předmětem, který dovede uchvátit všechny posluchače. Tuto možnost Fetter trestuhodně zanedbal. Přednášel nám nudným způsobem somatologii na středoškolské úrovni.

Čtyřku v mém žebříčku známek mohu vynechat a přejdu hned k trojce, protože většina přednášek měla opravdu dobrou úroveň. K nim patřila například přednáška o bezobratlých profesora Bartoše, která se sice vyznačovala určitými školometskými rysy, přinášela však navíc mnoho nových poznatků. Trojkou bych také oznámkoval parazitologii docenta Kramáře, embryologii docenta Sládečka, entomologii docenta Doskočila a morfologii rostlin docenta Lhotského.

Dvojkou bych ohodnotil přednášky z ekologie docenta Hrbáčka. Přednášel sice trochu monotónním způsobem – což zcela odpovídalo jeho běžnému způsobu mluvy – zato obsah přednášky byl doslova nabitý fakty, což v tehdejší době, kdy byla ekologie v počátcích, nebylo žádnou samozřejmostí. Také Hrbáčkova hydrobiologie byla velmi dobrá, stejně jako přednášky ze zoologie nižších obratlovců od docenta Olivy a ze zoologie vyšších obratlovců od docenta Černého. Oliva přednášel trochu hekticky a zmateně, zatímco Černý byl i po řečnické stránce suverénní, ale bez ohledu na formální rozdíly byly pro nás obě přednášky velkým přínosem.

Pana profesora Obenbergera, k němuž jsme chodívali do Národního muzea, kde nám zcela nekonvenčním způsobem přednášel části entomologie, bych také oznámkoval dvojkou. Dodnes ho vidím, jak je poněkud rozcuchán, v koutku úst cigaretu s neodklepaným popelem, který se postupně snáší na tmavé sako jeho ošoupaného obleku, v ruce špendlík s napíchnutým broukem – a my, pár studentů v těsném kroužku kolem něj, naslouchámeje jeho sonornímu hlasu. Obenberger byl pro tehdejší přírodovědeckou veřejnost vyloženou legendou, známou nejenom

Otto Jírovec
(Archiv V. Hanáka)

ve vědeckém světě, ale i laickému publiku z nesčetných populárních knih. Vážili jsme si toho, že smíme být jeho žáky. Co nám vykládal, bylo sice zajímavé, ale s opravdovými přednáškami to nemělo nic společného. Vykládal nám prostě, co ho právě napadlo. Asi jsem byl zbytečně moc svědomitý a puntičkářský – ale během své čtyřicetileté pedagogické činnosti jsem si ani jednou nedovolil přijít na přednášku bez určitého konceptu. Osobnost rázu Obenbergera zřejmě takové maličkosti nezajímaly.

Opravdovou a čistou jedničkou bych ohodnotil pouze přednášky tří našich profesorů, Jírovce, Komárka a Hrubého. Myslím, že by obstály i v konkurenci všech přednášek nejrůznějších uznávaných velikánů univerzitního světa, která jsem měl možnost za svého života vyslechnout.

Když Otto Jírovec vstoupil do posluchárny, vlál za ním jeho bílý plášť ve větru, který sám vířil, jak pospíchal k tabuli. Už

cestou od dveří začínal překotně hovořit, napsal nějaký výraz na tabuli a pak mluvil nepřetržitě po celou dobu přednášky a poslední slova utrousil ještě jakoby mimochodem cestou od tabule ke dveřím, když opouštěl posluchárnu. Byl v neustálém spěchu, jakoby se bál promarnit jedinou vteřinu svého života. Při přednášce nehovořil k nám, ale k jakémusi imaginárnímu publiku, které se nejspíš vznášelo někde nad námi. Jeho oči, lemované širokými černými obroučkami brýlí, se nedívaly na nás, ale kamsi do neurčita. Mluvil rychle, udýchaně, jakoby v transu. Sledovat jeho přednášky nebylo nijak jednoduché, a i když jsme se plně soustředili, jistě nám leccos z jeho výkladu uniklo. Přesto nás seznámil s takovým množstvím učební látky, jako snad nikdo jiný. Mnohé z jeho přednášek protozoologie a parazitologie mi utkvělo v paměti až dodnes.

Jírovec nebyl pouhý teoretik. Seznamoval nás i s praktickými poznatky z parazitologie a právě jeho bohatým vlastním zkušenostem jsme naslouchali se zatajeným dechem. Byl také autorem *Zoologické techniky*, vynikající příručky, která se nejen zabývala nejrůznějšími metodami zoologického výzkumu, ale seznamovala začátečníky se základními pravidly vědecké práce vůbec. Mně osobně se kniha stala mimo jiné neocenitelnou pomůckou k ovládnutí histologické techniky při práci na disertaci.

V užším kruhu, mimo přednášky, nebyl Jírovec tak nepřístupný, jak by se snad na první pohled zdálo, nýbrž docela lidský. Vzpomínám si, jak nám v malé společnosti zoologů vykládal o svých dojmech z cesty do Číny. Jako zasloužilý akademik provázel tehdy československou vládní delegaci do komunistické Číny Mao Ce-tunga. Dodnes vidím zděšení v Jírovcově tváři, když nám s odporem líčil, jak se při návštěvě jakéhosi velkého výrobního podniku tamní činitelé chlubili, že jejich podnik je tak důležitý, že má dokonce své vlastní popraviště, a zvali naši delegaci k prohlídce, nebo snad dokonce k účasti na popravě.

Julius Komárek byl úplně jiným typem člověka než Jírovec. Nebyl vůbec uspěchaný, naopak rozvážný až pomalý. Nevznášel se v imaginárních výšinách, ale stál oběma nohama na pevné zemi. Při přednáškách jsme měli dojem, že hovoří přímo ke každému z nás. Jeho vystupování by se dalo nejlépe popsat slovy zcela normální, až bodré a živoiální. Vůbec nepůsobil dojmem člověka, který je univerzitním profesorem. Žádný div, že byl oblíben snad u všech lidí, kteří s ním přišli do styku, a že se stal

Julius Komárek
(Archiv V. Hanáka)

uznávaným a vyhledávaným kumpánem ve svérázné společnosti československých myslivců, kteří ho uctívali bezmála jako samotného svatého Huberta.

Široké veřejnosti byl Komárek znám svými populárně-vědeckými knihami. Sám jsem je přečetl myslím všechny, ještě než jsem začal se studiem na univerzitě. Dodnes si vzpomínám na jeho *Lovy v Karpatech*, *Kavkazskou cestu* a *Milování v přírodě*. Měl neuvěřitelně široký přehled po celé biologii. Co jsem na něm nejvíc obdivoval, byla skutečnost, že neulpíval na podrobnostech, ale viděl věci ve vzájemných souvislostech a v rámci vyššího řádu. Ve svých přednáškách nám vždycky dával aspoň skrytě najevo, že věci nemusí být přesně tak, jak o nich právě hovoří a jak to odpovídá dnes převládajícím názorům, ale že všechno může být docela jinak. Přesně v tomto duchu napsal také podivuhodnou *Zoologii bezobratlých*, knihu, která byla tehdejší oficiální odbornou kritikou přijata s rozpaky a posuzována dost negativně. Mne osobně nadchla, a to proto, že zřetelně poukazovala na nedostatky konvenčního zoologického systému a názorně předváděla, že

skutečné příbuzenské vztahy organismů mohou vypadat jinak. To bylo nějakých třicet let před revolučními změnami, které do našeho nazírání vnesla molekulární biologie!

Komárek nám přednášel všeobecnou zoologii, lesnickou a zemědělskou zoologii a začal s přednáškami zoologie bezobratlých, které měly trvat dva semestry. Po prvním semestru se s námi rozloučil poněkud neobvyklými slovy: „Chtěl jsem vám toho říct ještě víc, ale to až v příštím semestru, pokud budeme všichni ještě naživu." Pokračování jeho přednášek jsme se už nedočkali. Zemřel v semestrálních prázdninách v únoru 1955 ve věku 63 let.

Omylem k cizí zkoušce

Mám na Komárka jednu poněkud kuriózní zkouškovou vzpomínku. Dojednal jsem si zkouškový termín z lesnické a zemědělské zoologie u jeho sekretářky paní Ungrádové. Při pohledu na vnady této atraktivní paní prohlásil prý pan Strachota, takto pověstný myslivecký originál, když jednou navštívil Komárka na fakultě: „To se podívejme, Jůlo, jakého sis opatřil šnytlíčka! Pěkná, pěkná, sice trochu slabá ve zvěřině, ale opravdu pěkná!" Ať už byla paní Ungrádová ve zvěřině, jaká chtěla, s termínem mé zkoušky u pana profesora to nějak popletla.

Přesně v určenou dobu jsem zaklepal na dveře Komárkovy pracovny a na jeho nevrlou výzvu jsem vkročil dovnitř. Tam už se potili dva studenti z vyššího ročníku, které pan profesor zkoušel právě ze zoologie bezobratlých. Seděli na židlích proti Komárkovi a vedle nich byla třetí, prázdná židle, na kterou jsem byl na Komárkův pokyn posazen já. Ten pokyn byl zjevně nevlídný – pan profesor si zřejmě myslel, že jsem přišel na zkoušku pozdě. V duchu jsem si říkal, že na vysvětlení věci je zatím ještě dost času, a tak jsem se posadil vedle těch dvou nešťastníků a čekal jsem, že přijdu na řadu, až budou se svou zkouškou hotovi. Oba si nejspíš už hlavní část zkoušky odbyli, protože teď se Komárek ptal už jen na některé dílčí podrobnosti, drobné dodatečné otázky, takzvané „špeky", a to tak, že položil otázku, a když ji první student nezodpověděl, ukázal prostě po řadě na dalšího.

Hoši toho moc nevěděli. První otázka zněla, jestli znají nějakou bezkřídlou mouchu. Ukázal na prvního – nevěděl. Ukázal na druhého – ani ten nevěděl. Pak ukázal na mě. Považoval jsem to za jakýsi vtip a tak jsem odpověděl: *Lipoptena cervi*, parazituje v srsti spárkaté zvěře. Ta zmínka o srsti zřejmě inspirovala pana profesora k další

záludné otázce, zda v srsti savců žije taky nějaký parazitický brouk. Hoši nevěděli a tak Komárek zase ukázal na mě: *Platypsyllus castoris*, je parazitem v srsti bobra. Mimochodem, divil jsem se, že právě Komárek, který vždy kladl důraz na ucelená témata a všeobecné souvislosti, zkoušel takové podrobnosti vytržené z celku. Takových otázek následovalo ještě asi pět nebo šest. Vím, že mezi nimi byl také endemický mravenec z jižní Moravy, který žije na jednom dubu v zámeckém parku v Lednici a jmenuje se *Liometopum microcephalum*, ale na ostatní otázky už si nevzpomínám. Kupodivu jsem zodpověděl všechny správně, ačkoliv se mě ta zkouška vůbec netýkala. Vlastně to nebyl vůbec žádný div. I když jsem se zatím entomologii nijak soustavně neučil, entomologové v mém kroužku, především Pepa Winkler a Petr Starý, si dost často dávali nejrůznější hádanky podobného druhu a předháněli se v tom, kdo z nich si vymyslí víc „špeků". A z toho uvízlo něco v paměti i mně.

Když Komárek ukončil zkoušení těch dvou starších kandidátů a s jakýmsi nelibým mručením jim napsal do indexu trojku, chopil se mého indexu a hledal v něm, kde mám zapsanou jeho zoologii bezobratlých. Vysvětlil jsem mu, že tu přednášku budu u něj poslouchat až v přespříštím semestru a že jsem přišel teprve ke zkoušce z lesnické a zemědělské zoologie. Zavrtěl poněkud udiveně hlavou, a aniž by se mě ještě na něco zeptal, vepsal mi do rubriky lesnická a zemědělská zoologie jedničku a pak mě propustil s poněkud přívětivějším výrazem ve tváři, než s jakým mě uvítal.

Třetím z mých přednášejících „jedničkářů" byl genetik profesor Hrubý. Byl to celkem nenápadný pán trochu konzervativního vzezření, vždy pečlivě upraven a uhlazeného chování. Nebylo na něm na první pohled nic zvláštního a také jeho přednášky, aspoň po formální stránce, nevynikaly ničím neobvyklým nebo pozoruhodným. Jejich obsah byl ovšem zcela výjimečný. Přednášel nám totiž genetiku ve smyslu Mendela a Morgana, seznamoval nás s nejnovějšími výsledky výzkumu chromosomů a vykládal nám o současných poznatcích, trendech a perspektivách světového genetického bádání.

Abychom plně pochopili, co bylo na této tematice výjimečného, musíme se přenést do doby časných padesátých let minulého století a do takzvaných zemí tábora míru, což znamená do totalitního politického systému ovládaného sovětskými komunisty. Tehdejší Československo k nim patřilo.